

BODA MIHÁLY

## A KATONAI ERÉNYEK PARADIGMAVÁLTÁSA A KÉSŐ KÖZÉPKOR ÉS A KORAI ÚJKOR KÖZÖTT<sup>1</sup>

**A katonai erények Geoffroi de Charny, Küküllei János, Niccoló Machiavelli, Magyarai István és Zrínyi Miklós elméleti munkáiban, illetve a 17–18. századi magyar hadi szabályzatokban**

Jelen tanulmány témáját – a késő középkori és korai újkori katonai erényeket – illetően Szilas László és Pálffy Géza korábban már tett fontos megállapításokat, az előbbi a régi magyar elbeszélő irodalom és az emlékiratok alapján,<sup>2</sup> az utóbbi pedig a hadi szabályzatok alapján<sup>3</sup>. Szilas úgy vélekedett, hogy a 16. és a 18. század között a katonai erényeket illetően kétféle folyamat figyelhető meg: az a változás, ami során a korábbi katonai erények értékét kikezdtte a pusztta élet értékének felismeréséből származó túlélési vágy, illetve az anyagi megfontolás; illetve ezen a változásnak a másik oldala, hogy a hadszervezetet egyre racionálisabban, azaz egyre inkább az ellenőrzésre, illetve a katonai és a civil szféra elkülönítésére koncentrálvva szervezték meg.<sup>4</sup> Pálffy a 16–17. századi hadi szabályzatok alapján a katonai bíraskodás megszületését követte nyomon. Szerinte a hadi szabályzatok megjelenése a középkori lovagi és a korai újkori zsoldos hadseregek közötti átmenetnek volt a része, azokban ugyanis a zsoldos sereg összetartásához szükséges szigorú engedelmesség, és a rend fenntartását szolgáló előírások kerültek előtérbe.<sup>5</sup>

Messzemenően egyetértek ezekkel a következtetésekkel, amelyeket alább azonban kiegészíték azzal az állítással, hogy a változások következtében a szigorú engedelmesség mellett olyan más, új katonai erények is megjelentek, mint a kiképzéssel és gyakorlatozással megszerezhető „mesterséges”?? bátorság, a haza iránti hűség és a vezetői karizmának a szervezésre épülő formája, amelyek együtt – a késő középkori katonai erényekkel összevetve – egy új paradigmát alkotnak. Szilas és Pálffy következtetéseit, illetve a saját állításomat a korszak egy-egy nyugat-európai és magyar szerzőjének elméleti jellegű munkájára, illetve a korszak magyar hadi szabályzatainak katonai etikai tartalmára alapozva kívánom alátámasztani.<sup>6</sup>

Alább először röviden bemutatom a katonai erényekről a középkor végén kialakult képet Nyugat-Európában és Magyarországon; majd az ebben a képben foglalt erények elértéktelenedésének a folyamatát; végül pedig a nyugat-európai és magyar elméleti irodalomban javasolt, és a magyar hadi szabályzatokkal a gyakorlatban megjelent új erényeket. Érvélesem lényege, hogy a katonai erények 17–18. század során Magyarországon végbe menőa katonai erények komplett paradigmaváltását Magyarországon bemutassam, amelynek folytán a bátorság, a becsület, a hűség, a fegyelmzetttség és a vezetői karizma középkori, feudális-keresztény típusait felváltották a korai újkori bürokratikus állami katonaságára jellemző erényformák.

### *Előzetes megjegyzések*

A paradigmaváltás bemutatása előtt helyénvalónak tartok néhány megjegyzést tenni a vizsgálat kifejezéshasználata, célzott időbeli keretére, tematikájára és módszerére.

A tanulmány célja a katonai erények paradigmáinak vizsgálata a modern hadseregek kialakulása előtti korszakokban. A „katona” és a „katonai erény” fogalma azonban szorosan kapcsolódik a modern hadseregek életéhez, így első pillantásra alkalmatlannak tűnik arra, hogy a korai újkori és az azt megelőző korszak erényeire utaljunk vele. Nincs azonban könnyű helyzetben az, aki valamilyen más

<sup>1</sup> A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

<sup>2</sup> Szilas 1997.

<sup>3</sup> Pálffy 1995.

<sup>4</sup> Szilas 1997. 232. o.

<sup>5</sup> Pálffy 1995. 23., 66. o.

<sup>6</sup> A nyugat-európai hadi szabályzatok bemutatása, bár jól illeszkedne a tanulmány tematikájához, meghaladja annak kereteit. Erre a kérdésre nézve lásd: Pálffy 1995. 18–64. o., Gilbert 1976. és Capua 1977.

kifejezéssel szeretné helyettesíteni azt. Felmerülhet a „harcos erények” kifejezés, ami az életvitelszerűen vitt hadakozáshoz szükséges képességekre utal, amibe beleférhetnek ugyan a középkori lovagi erények, de a korai újkori városi milicista erények (amelyekről Machiavelli ír), azonban már nem. Egy másik alkalmazható kifejezés a „hadi erények” lehet, aminek a jelentése a szervezett hadseregek képességeire utal, és így lefedheti a korai újkori erényeket, de a középkori erények azonban már nem férnek bele. Ezen nehézségek elhárítása végett, jobb híján, a „katonai erények” kifejezést fogom használni a megkötéssel, hogy a kifejezést tág jelentésében veszem értelmezem, utalva általa a mindenféle fegyveres konfliktusban való részvételhez szükséges képességekre, akár harcosszerű erényekre, akár hadi erényekre. A vizsgálódásom tartalma ez alapján röviden úgy is megfogalmazható, hogy a katonai erények változásának a nyomon követése a harcosszerű erényektől a hadi erényekig.

Az általam vizsgált időszak a késő középkor és a korai újkor, illetve a közöttük lévő átmenet. A késő középkori katonai etikai jelenségek gyökere visszanyúlik a középkor korábbi évszázadaiba, ahogyan hatásuk is túlmutat a korai újkoron. A korai újkorban fontossá váló mesterséges bátorság és a szigorú engedelmisség erényei a középkor során először az egyházi lovagrendekben kaptak hangsúlyt a 11. századtól kezdve, többek között Clairvaux-i Szent Bernát, Johannes Salisburiensis és Raimundus Lullus munkáiban.<sup>7</sup> Ezek a lovagrendek azonban – a kezdeti időszakban inkább, majd később kevésbé – hangsúlyosan a világi lovagsággal szemben határozták meg magukat. Jelen vizsgálódás erre nem terjed ki, mivel részben a késő középkori világi lovagrendek, és a világi lovagság katonai erényeinek a vizsgálatára irányul.

Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a középkorra jellemző vallásos elem nem tűnik el a korai újkori háborúkból, sőt a protestantizmus radikalizálódásával a 16. és a 17. század folyamán egyre nagyobb hangsúlyt kap. Amíg Erasmus a háborút csak mint kisebb rosszat tudta igazolni (magyarországi követője, Magyar István, azonban már az igazságos célra hivatkozva is),<sup>8</sup> addig Luther és követői önvédelmi jelleggel már igazságosnak is tartotta azt, míg Kálvin követői az Isten által parancsolt és vezetett szent háborút is igazoltnak vélték.<sup>9</sup> Amellett, hogy a szentháborús ideológiák korai újkori rehabilitálása brutalizálta a háborúkat, vallásos elemeket is bevont a katonai fegyelmezetté meggyalázásába.<sup>10</sup> A jelen munka vizsgálódás azonban ennek vizsgálatára nem terjed ki, hanem a szigorúan vett katonai erény-paradigmák tanulmányozása vizsgálatát célozza.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy a téma megközelíthető az általam tervezettnél általánosabban, azaz a vizsgált korszakok (késő középkor, korai újkor) átfogó mentalitástörténetének a jellemzésével is. Egy ilyen vizsgálat azonban vagy a már elvégzett vizsgálatokra építene,<sup>11</sup> vagy kimerítené a rendelkezésre álló terjedelmi kereteket. Ezért a fenti állítás alátámasztására módszerként korszakonként egy-egy szerző elméleti munkájának a kiemelését választottam. Ettől a módszertől csak a magyar korai újkori oldal bemutatásánál térek el, amikor Magyar és Zrínyi gondolatainak a bemutatása mellett, azoknak mintegy gyakorlati tükörképeként bemutatom a korszak hadi szabályzatainak vonatkozó tartalmát is.

### *A katonai erények a késő középkorban*

A késő középkori katonai erények, a lovagi erények amelyek krónikása Nyugat-Európában Geoffroi de Charny, Magyarországon pedig Küküllei János volt.

#### Geoffroi de Charny

A középkori katonai erények fejlődése a középkorban több állomáson és több vonalon haladt. Jelen tanulmány céljához elegendő ennek a fejlődésnek az egyik utolsó állomását, Geoffroi de Charny (1300–

<sup>7</sup> Clairvaux-i Szent Bernát 1999. 167–205. o.; John of Salisbury 2007. 103–144. o.; Lull 1970.

<sup>8</sup> Boda 2020.

<sup>9</sup> Vö. George 1984.

<sup>10</sup> Magyar 1979. 160–173. o.; Tolnai 1676. 22–27. o.; Hausner 2013. 79–80. o.

<sup>11</sup> A középkorra nézve lásd Verbruggen 1997. 19–110. o.; a korai újkorra nézve Talbot 2003. 105–147. o.

1356) 14. századi elképzeléseit bemutatni.<sup>12</sup> Geoffroi fellépését a százéves háborúban a francia lovagsereget érő vereség váltotta ki (Crécy, 1346). Geoffroi Ő ugyanis úgy vélte, hogy a vereség annak köszönhető, hogy a lovagok főként a zsákmány- és fogolyszerzés céljával, illetve a saját sikerességük által táplált becsvágyuk kielégítése (a továbbiakban: önbecsülésük<sup>13</sup>) végett szálltak harcba. Ezzel szemben a középkor korai évszázadaiban a harc célja a túlélés és a vazallusi hűség bizonyításával a katonatársi elismerésen alapuló becsület (a továbbiakban: erkölcsi becsület<sup>14</sup>) megszerzése, majd ezt követően, a 11. századtól a keresztény hit bizonyításávalhangoztatásával az Istenhez való hűség bizonyítása volt.<sup>15</sup> Geoffroi saját elképzeléseinek megalkotásához ezekhez a korábbi elképzeléshez nyúlt vissza, részben átalakítva azokat.

Úgy vélte, hogy a lovag legfontosabb erénye az ösztönös vakmerőségen (indulaton, haragon, szilajságon, rátermettségen) alapuló bátorsága (a továbbiakban: természetes bátorsága<sup>16</sup>), aminek a segítségével megszerezheti a testi/földi dolgok legjobbját, a dicsőséget és hírnevet, amivel pedig kielégítheti becsvágyát, és önbecsülésre tehet szert. Geoffroi szerint azonban a bátorságot és a hadi sikereket a lovag nem saját magának köszönheti, hanem Istennek, így a természetes bátorságot vezető értékek, azaz amelyekért érdemes vakmerőnek lennie, a keresztény vallással vannak összefüggésben. Amennyiben a lovag felismeri ezt, és ezáltal alázatossá válik, akkor a legnagyobb földi jó mellett megszerezheti a legnagyobb lelki jót is, a megváltást.<sup>17</sup>

Mіндеzen erények gyakorlása által a lovag a lovagi ideálok és az azokat tisztelő lovagtársai felé tartozik hűséggel (a továbbiakban: hivatáshoz való hűséggel<sup>18</sup>). A vazallusi, a király felé mutatott hűség Geoffroi számára csak abban az esetben bír értékkel, amennyiben a király megtestesíti a lovagi ideálokat, egyébként nem. Azoknak a lovagoknak, akik megtestesítik a lovagi ideálokat ezen erényekkel bírnak, legfőképp nemcsak a királynak, hanem a többi lovag számára is példaként kell szolgálniuk, és elsőként kell fegyvert emelniük alattvalóik és területeik védelmében. A többi loagnak pedig – a király felé mutatott hűségüket bizonyítva, és a saját önbecsülésük növelése végett – követni kell őket.<sup>19</sup>

Összességében az mondható, hogy Geoffroi útmutatása alapján a nyugat-európai katonai erények közé a 14. század közepén, a természetes bátorság keresztény formája, az önbecsülés, a hivatás felé mutatott hűség, illetve a becsületen alapuló vezetés és fegyelmezetttség tartoztak.<sup>20</sup>

#### Küküllei János

A 14. század végéről ismerünk olyan forrást Magyarországról is, amiből képet kaphatunk a katonai erényekkel szemben támasztott késő középkori elvárásokról. Ez a forrás Küküllei János (1320–1393) *Lajos király krónikája* című munkája.<sup>21</sup> Küküllei a krónikájában művében ugyan a közelmúltat beszéli el, azonban kiemeli, hogy az ilyen történeteknek a jövőre vonatkozó, példaadó céljuk is van, így az általa elmondottakat a késő középkori katonai erényeket illető elvárásokként is értelmezhetjük.

Küküllei szerint a dicsőségre és hírnévre való törekvés a legfontosabb fejedelmi és katonai erény, amelyet a természetes bátorság jellemezte haditettekkel lehet megszerezni. A bátor haditettek főként a Szent Korona-eszme által definiált ország területéért vívott küzdelemben, ezen belül is a hűtlenné vált területek visszavételében állnak,<sup>22</sup> illetve ezen túl a pogányok és az ortodox keresztények ellen vívott hódító és térítő háborúkat jelentik. Küküllei szerint az ország területeinek urai hűséggel tartoznak a királynak, akinek azonban cserébe bőkezűen kegyesnek kell lenni velük. A király több esetben személyesen vezeti a hadjáratot, a báróknak, lovagoknak és nemeseknek pedig követni kell a vezetését,

<sup>12</sup> de Charny 2005.

<sup>13</sup> Boda 2018b. 21–23. o.

<sup>14</sup> Boda 2018b. 23–24. o.

<sup>15</sup> Vö. Painter 1940. 35–36. o. és Clairvaux-i Szent Bernát 1999.

<sup>16</sup> Boda 2018a. 20–23. o.

<sup>17</sup> de Charny 2005. 47–48. o. de Charny A szerző ezzel mintegy előre állást foglal abban a vitában, amit a francia lovagi erényekről író szerzők folytatnak majd le a század második felében. Lásd Taylor 2012. 138–146. o.

<sup>18</sup> Boda 2019. 40–43. o.

<sup>19</sup> de Charny 2005. 60., 76–77. o.

<sup>20</sup> A becsületen alapuló vezetésre és fegyelmezettiségre nézve lásd Boda (Kézirat/a) és Boda (Kézirat/b).

<sup>21</sup> Küküllei 2000.

<sup>22</sup> Küküllei 2000. [1] 11. o.

abban a reményben is, hogy kitüntetve magukat bátorságukkal, a király bőkezűségének élvezhetik az előnyeiket. A király bőkezűsége folytán ezáltal képes biztosítani az urak hűségét. Küküllei még külön kiemeli a király vallásos kegyességét is, amin a keresztény hithez való bensőséges viszonyát érti.

Összességében, Küküllei alapján, azt mondhatjuk, hogy a magyar lovagi erények a király és az úr felé mutatott hűség; az ezt bizonyító és főként világi, kisebb részt pedig vallási értékek által vezetett természetes bátorság; az ebből származó hírnév és dicsőség jelentette önbecsülés; illetve a kegyesség az alázatosság, illetve bőkezűség értelmében is.

A nyugati és a magyar késő középkori katonai erényekre irányuló elvárások közötti legnagyobb különbség a vallási és a lovagi hivatás-elem visszafogottabb jelenléteiben fedezhető fel. a magyar esetben. Ez annak ellenére így van, hogy Magyarországon is volt kísérlet a lovagi életforma megerősítésére: Anjou I. Károly megszilárdította az udvari lovagi címet és az udvarban nevelődő királyi apródok intézményét, folytatta és megjelenítette a hadi érdemek elismerését az oklevelek narrációjában,<sup>23</sup> felállította a lovagi becsületbíróságot, és a 14. század elején alapított egy világi lovagrendet, a Szent György Lovagrendet.<sup>24</sup> Ez utóbbinak ismerjük a szabályzatát, amely szerint a rend általánosságban „a szeretet kötelékéül szolgál” a tagok között, és számos szabályt ír elő a tagok számára. A szabályok egy része a lovagok tagsági viszonyát és összejöveteleit szabályozza; egy másik része az országos keresztény béke védelmét célozza, úgymint az ország védelmét, az anyaszentegyház védelmét és a lovagok egymás közötti ellenségeskedésének felszámolását; végül a szabályok harmadik része a lovagok közötti viszonyt szabályozza, úgymint a lovagok egymást érintő rágalalmazásának felszámolását, egymás segítségét és pártfogását, az egymás közötti igazságszolgáltatást, és a király felé mutatott hűségviszonyt.<sup>25</sup> Ezek a szabályok tartalmukban, általánosságban összhangban vannak a Geoffroi-féle elvárásokkal, azonban azoknál talán szerényebbek, és hatásuk mértéke is kérdéses. A lovagrend alapítása után több évtizeddel író Küküllei számára ugyanis a világi célok (a Szent Korona országának részei) és a király felé mutatott hűség mindennél fontosabbak voltak.

### *Átmenet a késő középkor és a korai újkor között*

#### A késő középkori katonai erények elértéktelenedése a korai újkori Magyarországon

Magyarországon a késő középkori katonai erények közül a legfontosabb a király és általában az úr felé mutatott hűség volt, amit a természetes bátorsággal lehetett bizonyítani, és amelyet az úr oldalán a bőkezű kegyesség ellensúlyozott ki. Ezen három erény működési dinamikáját az önbecsülés értelmében gyakorolt becsület erénye nem erősítette, inkább gyengítette, mivel a lovagi önbecsülés a lovagnak a saját maga számára való értékét helyezte előtérbe. A hűség-bátorság-bőkezűség erényei ezzel szemben erősen közösségközpontú erények, amik csak akkor működnek jól, ha stabil a közösség hatalmi szerkezete, amelyet maguk is tovább erősítenek. Amennyiben azonban több politikai erőközpont alakul ki, akkor azok relativizálják azt, hogy ki felé kell hűséget mutatni, illetve ezzel összefüggésben, hogy mi számít bátor tettetnek.<sup>26</sup> Az egymástól különböző erőközpontok kialakulásának folyamata vezet el az anyagi javak és a saját élet értékének a felértékelődéséhez.<sup>27</sup> Ezt a folyamatot az önbecsülés erényének elvárás szintű jelenléte (és elterjedtsége) alapvetően megelőlegezi és támogatja.

Egy olyan háborús-polgárháborús időszakban, mint amilyen a 16. század elejére Magyarországon előállt, nem érte meg bátornak lenni és az életet kockáztatva meghalni az egyik párt kedvéért, ha a másik oldalon „simábban” el lehetett érní ugyanazt a „bőkezűséget”.<sup>28</sup> A korszak egyik krónikása, Szerémi György, a következőképpen örökölte meg a hűség erényének megbecsültségét a korszakban: „... Ferdinánd király gróf Salm Miklós nevű vitézét küldte ellene [ti. Szapolyai János ellen]; [...] Ennek a gróf Salm Miklósnak ajándékozta Ferdinánd János király egész birtokát, melyet vajdasága idején bírt; [...] Hogy ezeket a szavakat János király meghallotta [...] mindjárt levelet küldött Salmnak [...] ez volt

<sup>23</sup> Borosy 1985. 510–525. o.; Mályusz 1967. 13–14., 68–69. o., 72. o.; Kurcz 1988. 200–201. o.

<sup>24</sup> Fügedi 1986. 191–192., 220–221. o. és Veszprémy 1994. 3–11. o.

<sup>25</sup> A Szent György Lovagrend alapszabályai (1326. április 24).

<sup>26</sup> Painter 1940. 35–36. o.

<sup>27</sup> Szilas 1997. 232. o.

<sup>28</sup> Szerémi 1979. 63–67., 167–169. o.

benne: Jól tudod, barátom és szeretett testvérem, hogy a múltkor ajándékokat adtam neked, két török lovat minden díszel és ezüstöket. Azelőtt barátom voltál, most már ellenségem vagy; sohasem hittem volna ezt rólad. – Miklós viszont ezt írta: Jól írja öfelsége nekem; így volt s most nálam vannak azok a lovak, amelyek tetszésemre vannak. De semmiképpen sem tudtam kivonni s kimenteni magam Ferdinánd előtt, hogy inkább szolgálok felségednek, mintsem ellensége legyek felségednek. De most szolga vagyok, s uram parancsol nekem”.<sup>29</sup>

A hosszútávúon ható hűség erénye így csak nehezen volt gyakorolható. Ki bízna meg ugyanis egy olyan emberben, aki az ellenség árulójaként tett szolgálatot, hiszen, ha egyszer már elkövette az árulást, akkor azt várhatóan még egyszer elköveti.

#### Kísérlet a késő középkori katonai erények fenntartására: a vitézlő rend

A korai várháborúkkal, illetve a békében zajló olyan határmenti harccselekményekkel, mint a lesvetés és a párbaj, a késő középkori katonai erények jelentősége még ismét megnövekedett.<sup>30</sup> A végvári harcokkal azonban, a középkori nemesi/ bárói réteghez képest, kitágult az a csoport, akikről az erényeket el lehetett várni. A katonai erényeket ugyanis most már a vitézlő rend tagjaival hozták kapcsolatba, akik között a lecsúszott nemesek mellett hajdúk és menekült parasztok is akadtak.

A párbaj, a szemtől szembe való kiállítás a török harcosokkal természetes bátorságot kívánt a vitézlő rend tagjaitól, ahogyan a győztes párbaj – kielégítve a harcos becsvágyát – emelte önbecsülését, de emelte a harcos erkölcsi elismertségén alapuló erkölcsi becsületét is mind a saját, mind az ellenség harcosai között.<sup>31</sup> Ennek az életnek a frappáns összefoglalását adja Balassi Bálint *Egy katonaének* című versében:

„Az jó hírért, névért s az szép tisztességért  
ők mindent hátra hadnak,  
Emberségről példát, vitézségről formát  
mindeneknek ők adnak,  
Midőn, mint jó rárók, mezőn széllyel járók,  
vagdalkoznak, futtatnak.”<sup>32</sup>

A végváriak harca azonban csak részben tartotta fent a késő középkori erényeket, részben ugyanis át is alakította azokat. A tárgyalt késő középkori ideál szerint a természetes bátorságban a vallásos-keresztény értékrendnek van fontos szerepe, az határozta meg, hogy mely esetekben lehet a katona vakmerő. Ez az értékrend járult hozzá ahhoz, hogy a katonák képesek legyenek ösztönös vakmerőségüket a megfelelő helyre, a kereszténység ellenségei ellen irányítani. A korai újkorban az ösztönös vakmerőség irányítását már nem (csak) a vallásos-keresztényi értékrend végezte, hanem a korszakra kialakuló „magyar haza”-értékrend is. Így a végváriak nem (csupán) keresztény emberként voltak bátrak, hanem egyben a hazájukat (és azon keresztül az egész kereszténységet is) védő, hazaszerető katonákként is.<sup>33</sup>

A vitézi rendet azonban erényeik gyakorlásában messzemenően korlátozta az, hogy a bécsi udvar általában tiltotta az erényeket életben tartó életformát, azaz a magyar–török bajvívásokat és egyéb határközeli harccselekményeket, különösen a zsitvatoroki békét (1606) követően, ami előírta mindenféle ellenséges területre való behatolás, várívás és rabszedés megszüntetését. A bécsi tiltás tovább erősítette a késő középkori katonai erények elértéktelenedését.

Hasonló hatással járt a zsoldos katonaság jelenléte Magyarországon, melyet az udvar a nagyobb hadjáratok alkalmával vagy várvédelem céljából vezényelt ide. A zsoldos elem ugyan már korábban – a 14–15. században – megjelent a magyar haderőben (ekkor főként a mezei hadseregekben), azonban jelentőségük, I. Mátyás hadi vállalkozásaitól eltekintve, csak a 17. században éreztette hatását a katonai erények területén. A zsoldosok számára ugyanis egyedül az anyagi juttatás volt lényeges, amiért cserébe

<sup>29</sup> Szerémi 1979. 168–169. o.

<sup>30</sup> Bitskey 1999. 115–118. o.

<sup>31</sup> Takáts 1912.; Takáts 1979.; Takáts 2012.

<sup>32</sup> Balassi 1993. (5. versszak) 12. o.

<sup>33</sup> Vö. Nagyszombati 1982. 319. o., 519. sor; Sylvester 1982. 350. o., 174. sor; Benda 1963. 15–18. o.; Péter 1993.

hajlandók voltak használni a korábban sok gyakorlással elsajátított harci tudásukat, és kialakított tábori és harci fegyelmeztségüket.<sup>34</sup>

A zsoldos katonaság előtérbe kerülése mellett az újonnan megjelenő 17. századi várháborúk, pontosabban a várkatonai szolgálat szabályozása is hatással lehetett a katonai erények átalakulására, mint arra majd utalok alább a hadi szabályzatok, azon belül pedig a „vigyázás” fogalmának a vizsgálatánál.

### *A katonai erények a korai újkorban*

A zsoldos katonák képességei, és azok gyakorlására vonatkozó előírásokat német nyelvterületen megfogalmazó hadi szabályzatok (*Artikelbriefek*) a 15–16. századtól olyan katonai erényeket helyeztek a középpontba, amelyekről elméleti igénytel Európában először Niccolò Machiavelli, Magyarországon pedig Magyar István, majd Zrínyi Miklós írt.

### Machiavelli

Niccolò Machiavelli (1469–1527) főként *A háború művészete* (1521) című munkájában foglalkozott a háború mibenlétével, illetve az abban gyakorlásra kerülő katonai erényekkel. Ebben a munkájában Machiavelli a városi milíciák fontosságát hangsúlyozza, amelyek szervezéséhez a római hadsereg némileg módosított példáját ajánlja.<sup>35</sup> Ez a példa ellentétben áll a Machiavelli által jól ismert (de kevésbé elismert) zsoldosok életfelfogásával. A zsoldosoknak számukra ugyanis a háború az egyetlen mesterségük, amiből igyekeztek folyamatosan nyereségre szert tenni., A zsoldosok ennek következtében nem a béke hívei, hiszen a békébenakkor nem kapnak fizetséget.

Machiavelli szerint a római példa azonban azt mutatja, hogy a helyes katonai viselkedés a háborúban nem nyereséget keres, hanem „fáradalmat, veszedelmet és dicsőséget”,<sup>36</sup> és amint ezt megtalálja, szívesen és békében tér haza. Az eredeti római elképzelés szerint a dicsőség a közösség elismerése (erkölcsi becsület és közösségi becsület<sup>37</sup>) azokért a tettekért, amik használnak a hazának.<sup>38</sup>

Machiavelli azonban nem teljesen ebben hisz. *A fejedelem* (1513) című munkájában az olyan hagyományos erényekről, mint az őszinteség vagy a könyörületesség, az a véleménye, hogy az állam vezetőjének nem kell velük rendelkezni, azonban, ha általuk meg tudja szerezni az alattvalók megbecsülését (abban az értelemben, hogy félni fognak tőle, de nem gyűlölni, és nem is vetik meg), akkor azt a látszatot kell keltenie, hogy rendelkezik ezekkel az erényekkel. A hagyományos erényeknek így csak eszközértékük van, önértékük nincs. Az alattvalók megbecsülése azonban szintén nem önmagában értékes – folytatja Machiavelli –, hanem csak akkor, ha annak segítségével az állam vezetője meg tudja valósítani az államérdeket.<sup>39</sup> Ezt a gondolatot Machiavelli kiterjesztette a katonai vezető megbecsültségére is: félelmetes híre esetén a katonai vezetőnek „nem kell törődnie a kegyetlenség hírével, mert enélkül még soha hadsereget együtt nem tartottak, haditettet végre nem hajtottak”.<sup>40</sup> A katona erkölcsi becsületének így Machiavelli számára nincs önértéke, hanem csak eszközértéke, azért értékes, mert általa lehet a hadsereget irányítani és az ellenséget megfélemlíteni.

A dicsőséget a fáradalmat elviselve és a veszedelmet legyőzve lehet elérni, amihez nem annyira a rátermett (természetes bátorsággal rendelkező) emberek kellene, mint inkább azok, akik igyekezettel és gyakorlatozással válnak katonává. A gyakorlatozással „keményre edzett, szívóssá, gyorsá és ügyessé kiképzett férfiakat kell kiállítani”, akiknek azonban meg kell tanulniuk „hadrendben felállni, engedelmessékedni a hadvezér minden szavának és kürtjelének”.<sup>41</sup> A rátermett emberek szilaj természetűek és rendbontók, akik „kétségtelenül sokkal gyöngébbek, mint a félénk, ám rendtartó

<sup>34</sup> Vö. Pálffy 1995. 45. skk.

<sup>35</sup> Machiavelli 1978a. 451. o.

<sup>36</sup> Machiavelli 1978a. 456. o.

<sup>37</sup> Boda 2018b. 24–26. o.

<sup>38</sup> Sallustius 1978. (3.), 10. o.

<sup>39</sup> Machiavelli 1978b. (XV.)-(XIX.), 51–64. o.

<sup>40</sup> Machiavelli 1978b. (XVII.), 56. o.

<sup>41</sup> Machiavelli 1978a. 492. o.

emberek, hiszen a rend elúzi az emberekből a félelmet”.<sup>42</sup> A szakmai tudást, kiegészítve a szigorú engedelmeskedéssel mesterséges bátorságnak nevezzük.<sup>43</sup>

A kiképzendő embereket az állam vezetőjének az alattvalói közül kell kiválasztani, mert a saját állam hű polgáraiból álló katonaság használható leginkább az ország védelmében vívott háborúban. Az így verbuvált katonákat a parancsnoknak kisebb és nagyobb egységekbe kell szerveznie, ki kell képeznie, és ezt a szervezetséget fenn kell tartania a háborúban is. A szervezés a katonákat „egységbe” integrálja. Az állam vezetőjének azonban időnként cserélnie kell a parancsnokokat, hogy ne alakulhasson ki „egység” a parancsnok és a katonai állomány között.

Összeségében, Machiavelli szerint a szakmai tudásból és a szigorú engedelmességből álló mesterséges bátorság a legfontosabb katonai erény, aminek a gyakorlását az állam védelme érdekében az állam felé mutatott hűség segíti. A mesterséges bátorsággal rendelkező katonákat a kiképzés egységessé alakítja, akiket a parancsnok szervezőképessége segítségével vezet az állam védelmében. Ez akkor lehet sikeres, ha a saját beosztottak és az ellenség is félik a katonák (a parancsnok) nevét, és ennyiben a katona (a parancsnok) eszközjellegű erkölcsi becsülettel rendelkezik.

### A katonai erények Magyarai és Zrínyi elméleti munkáiban

A katonai erények megreformálásának Machiavelli által fémjelzett útját Magyarországon Magyarai István (1565–1605) és a hadtudós Zrínyi Miklós (1620–1664) képviselte, az előbbi *Az országokban való sok romlásnak okairól* (1602) című művében, az utóbbi pedig a *Vitéz hadnagy* (1653) című munkájában.<sup>44</sup> Magyarai és Zrínyi szerint az új katonai erények a mesterséges bátorság, a szigorú engedelmesség, a szervezést magába foglaló vezetői karizma, valamint az eszközértékkel rendelkező becsület.

Magyarai a bátorságot a vakmerőséggel állította szembe, amikor úgy vélte, hogy a bátorság nem abban áll, „hogy minden rendtartás nélkül fussunk az ellenségre, s legott hátat adjunk neki, ha meglátjuk”, hanem abban, hogy „elrendelvén dolgotat, mindhalálig keményen harcolj, megálljad az sárt, hátat ne adj, és ha egyéb benne nem lehet, az sokaság ellen is kemény viadalt tarts”.<sup>45</sup> Ezt pedig a kiképzett és állandó hadsereg keretei között lehet elérni, amit „jó vezérre” kell bízni, mert „tudós vitéz ember kell az hadnagysághoz”.<sup>46</sup> Magyarinál is megjelenik a bátorságnak a szakmai tudásra és a szigorú engedelmességre támaszkodó formája, azaz a mesterséges bátorság.

A mesterséges bátorság propagátorai általában komoly energiákat fektetnek a vakmerőség elítélésébe. Ennek az az oka, hogy a vakmerőség, ami által valaki a veszély tényleges észlelése és felmérése nélkül cselekszik, ellentéte a szigorú fegyelmezetségnek és így a mesterséges bátorságnak, amely erény esetén központi jelentősége van a veszélyre való előzetes felkészülésnek (a kiképzésnek), a veszélyes helyzet felderítésének, és a betervezettek (a megparancsoltak) mellett való kitartásnak. A kiképzésre alapozott mesterséges bátorság képviselőinek így a vakmerőséget el kell ítélniük. A vakmerőség azonban az egyik lényeges alkotóeleme a természetes bátorságnak,<sup>47</sup> így a vakmerőség elvetése egyben a természetes bátorság elvetése is.

Láttuk, hogy Magyarai is így jár el, és egy kicsit részletesebben így jár el Zrínyi Miklós is, amikor a veszélyt nem értő embert a bolondhoz, a részeghez,<sup>48</sup> illetve az oktalan állathoz hasonlítja.<sup>49</sup> A vakmerő emberek „nem értik a veszedelmet”, ezért csak verekedni tudnak, megverni és „elrontani” az ellenséget, nem. Ahhoz ugyanis tudás, kiképzést magába foglaló mesterséges bátorság szükséges.

Zrínyi Magyarai gondolatát kifejtve, részletesebben határozza meg a mesterséges bátorságot is. Szerinte a mesterséges bátorság egy összetett erény, amely magába foglalja a szaktudást, illetve számos más veleszületett és tanult képességet is, amelyeknek az óra fogaskerekeihez hasonló harmonikus együttműködése adja ki a mesterséges bátorságot. Az alkotórészek: „józanság, vigyázás, szorgalmasság,

<sup>42</sup> Machiavelli 1978a. 492–493. o.

<sup>43</sup> Boda 2018a. 23–25. o.

<sup>44</sup> Magyarai 1979. és Zrínyi 1957a.

<sup>45</sup> Magyarai 1979. 167. o.

<sup>46</sup> Magyarai 1979. 161–173. o.

<sup>47</sup> Boda 2018. 20–21. o.

<sup>48</sup> Zrínyi 1957a. (14), 198. o.

<sup>49</sup> Zrínyi 1957a. (17), 289. o.

fáradtság, állandóság, tudomány, [természetes] bátorság, értelem, gyorsaság, experientia”,<sup>50</sup> és szigorú engedelmesség. Ezek közül a mesterséges bátorság mesterséges jellegét a katonai kiképzés által átadott szaktudás („tudomány”), és az elsajátított szigorú engedelmesség<sup>51</sup> képességei biztosítják.

A katonai szaktudás által a katona a „veszedelmet jól látja, esméri és megfontolja”,<sup>52</sup> azaz a tanultak alapján felismeri, hogy a veszélyes helyzetben mit kell tenni. Ahogy Zrínyi fogalmaz: „Lehet oly ember, aki nem érti a veszedelmet, és azért megyen bizvást reá, és azért mondják, hogy nem kell igen eszesnek lenni aki vitéz ember; de én bizony más itéletben vagyok, és annyival különbnek tartom a vakmerő vitézt az okostul, mint az eget a földtül. A ki bolond, az részeg, bűn is annak a vitéz nevet adni; mi nemcsak az vitéz aki verekedik, hanem az, aki megveri az ellenséget és elrontja; erre pedig tanács kell. Hon veszi hát a bolond a tanácsot?”<sup>53</sup>

A szaktudásnak legalább két része van, a katonai szemlélet, ami egyféle katonai okosság, aminek a segítségével felismerhetők a katonai szempontból fontos helyzetek; illetve azok a begyakorolt módszerek, amelyek segítségével a katonai szempontból veszélyes helyzetekkel együtt járó kockázatot lehet vállalni.

Zrínyi szerint a veszélyes helyzettel együtt járó kockázat vállalásában a katonai szaktudás mellett a fegyelmezetttség egyik formájának, a szigorú engedelmességnek is komoly szerepe van: „Obedientiá[t,] engedelmességet szükség a vitéznek megtartani: jobb hogy veszess parancsolattal, hogy sem nyerj azon kívül. [...] engedetlen néppel az ember nem csak az életet, de tisztességét is elveszti”.<sup>54</sup> Különösképpen fontos a szigorú engedelmesség akkor, amikor az ellenség támadását kell feltartóztatni, azzal szemben kell kitartani. A nem engedelmeskedő katonát a parancsnoknak meg kell büntetnie, mert az engedtlenség ragadós.<sup>55</sup>

A mesterséges bátorság jellemzésére Zrínyi hoz még egy hasonlatot, ami szerint a bátor embernek három állat jó természetét kell egyesítenie magába: először a róka körültekintésével kell az ellenséget kikémlelni, megismerni, és kigondolni, hogy miként lehet megtámadni; ezután az oroszlán serénységével kell megtámadni; végül a vadkan kitartásával kell ellenállni az ellenség támadásának.<sup>56</sup>

A becsületet tárgyalva Zrínyi azt írja a középkor végén népszerű önbecsülés erényéről: „Hidd el magad, ha szégyent akarsz vallani”.<sup>57</sup> Az önbecsülést a túlzott önbizalommal és elbizakodottsággal hozza összefüggésbe, és veti el. Az önbecsülés helyett az erkölcsi becsületet részesíti előnyben. A szigorú engedelmesség kapcsán említett tisztességet, azaz az erkölcsi becsületet a mesterséges bátorsággal és a szigorú engedelmességgel lehet kiérdemelni, vagy ezek hiányában elveszíteni.<sup>58</sup> Az erkölcsi becsület úgy lehet felépíteni, mint egy láncot létrehozni: fontos, hogy mindjárt először bizonyítsa a katona a bátorságát, azonban ez önmagában nem elegendő. Az első eset után, mint láncarikát láncarikára fűzve, alkalomról alkalomra kell bátran cselekedni. Ez fog elvezetni a katonatársak és az ellenség elismeréséhez.<sup>59</sup>

Zrínyi szerint azonban az erkölcsi becsület nem önmagában fontos, hanem azért, mert befolyásolja, hogy az ellenség mit gondol a katonáról, és hogy mennyire fél tőle.<sup>60</sup> A becsület így Zrínyi számára a katona és az ellenséges katonák viszonyában bír jelentőséggel; nem mint önmagában értékes képesség, ami pozícionálja a katonát a közösségben, hanem mint eszköz az ellenség legyőzéséhez. Egy másik helyen Zrínyi azt is elismeri, hogy a vitézi élet és a becsület azért is értékes, mert általa képes a vezető a saját embereit, példamutatással, irányítani,<sup>61</sup> azonban a becsület ebben a viszonyban sem önmagában értékes, hanem csak a vezetés eszközeként.

A késő középkor legfontosabb erényéről, a hűségéről, Zrínyi a *Vitéz hadnagyban* nem ír, azonban más műveiben igen. A *Mátyás király életéről való elmélkedések* (1657) című írásában munkájában, ahol a jó

---

<sup>50</sup> Zrínyi 1957a. (6), 283. o.

<sup>51</sup> Zrínyi 1957a. (50), 224–225. o.

<sup>52</sup> Zrínyi 1957a. (17), 289. o.

<sup>53</sup> Zrínyi 1957a. (14), 198. o.

<sup>54</sup> Zrínyi 1957a. (50), 224–225. o.

<sup>55</sup> Zrínyi 1957a. (41), 218. o.

<sup>56</sup> Zrínyi 1957a. (45), 298. o.

<sup>57</sup> Zrínyi 1957a. (19), 203. o.

<sup>58</sup> Zrínyi 1957a. (21), 204. o.

<sup>59</sup> Zrínyi 1957a. (1), 187–188. o.

<sup>60</sup> Zrínyi 1957a. (49), (81), 223–224., 251. o.

<sup>61</sup> Zrínyi 1957b. 346. o.



király tulajdonságairól értekeznek, a késő középkori bőkezűség és hűség erényeinek összefüggő dinamikáját hangsúlyozza.<sup>62</sup> Ezzel szemben az elméleti tartalommal is rendelkező epikus művének,<sup>63</sup> a *Szigeti veszedelemnek* (1651), a hűség megváltozott formája, a haza iránti hűség a központi témája.<sup>64</sup> Az eposz ugyanis arra a gondolatra épül, hogy a magyarok, Isten minden korábbi jótéteménye ellenére, elfordultak Istentől, ezért Isten a török veszedelemmel, konkrétan Szulejmán szultán hadával mér büntetést rájuk. Szigetvár védői azonban esküt tesznek, hogy

„Harcolnunk peniglen nem akarmi okért  
Kell, hanem keresztény szerelmes hazánkért,  
Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért,  
Magunk tisztességéért és életünkért”.<sup>65</sup>

A harc célja, ami felé a fogadott hűség irányul, ebben a részben főként a keresztény haza, mellette azonban szerepet kap az úr (király), a család, a tisztesség és a saját élet is. Ezek közül azonban a hazáért való hűség a legfontosabb,<sup>66</sup> ami az eposzban magába foglalja azt is, hogy amennyiben nincs lehetőség a haza szabadságának a megvédésére, akkor legalább a „híren”, azaz a tisztességen és becsületen ne essen csorba. Az Isten által támasztott megpróbáltatások során Zrínyiék kitartanak egészen addig, amíg nincs más lehetőségük, mint elhagyni a várat. Ekkorra azonban a kitartással Isten szemében már bizonyították a korábban megfogadott, hazához való hűségüket, amiért számukra isteni jutalom jár: a hír, tisztesség, becsület, amivel a magyarok visszaszerzik Isten támogatását (ami azonban a váron már nem segít).<sup>67</sup>

A katonai vezetői erény Zrínyi szerint három részből áll: „Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy szóval minden jót teszen az virtus. Ha azért a vagon kapitányban, sohun nem lesz neki ez világon lehetetlen”.<sup>68</sup> A katonai vezetőnek bátornak, kitartónak és elméletben felkészültnek kell lennie.

A speciális vezetői bátorság a beosztott katonák szigorú engedelmesség erényének a párja, a szervezésen<sup>69</sup> (Zrínyinél: igazgatáson<sup>70</sup>) alapuló karizma: a vezető szemrevételezve és átgondolva a saját és az ellenség helyzetét adja ki a parancsait újra és újra, a helyzet változásának függvényében, elvárva, hogy azokat a beosztottak szigorúan betartsák. Ebben az értelemben Zrínyi szerint a bátorság olyan, mint a sakkjáték: „szemesnek kell lennie az embernek és gondosnak, minden gyalogra, minden lovasra, minden bástyára és minden egyéb fára minduntalan szorgalmatos gondot kell viselni. De mégsem elég ez; valamint az maga fájára ember visel gondot, szintén úgy kell az ellenségére és minden gyalognak s minden legalábbvaló fának igyekezetit penetrálni [kifürkészni] és általjárni kellek, egyébiránt egy rossz gyalog a királynak sakkmatot fog adni”.<sup>71</sup>

A parancsnok pozíciója a csatában ezért a veszélytől messze, a sereg háta mögött van, ahonnan át tudja tekinteni a történéseket és reagálni tud azokra, illetve ahol nincs veszélyben, mert a parancsnok a sereg „lelke”: ha elveszik, akkor a sereg is csak vergődik.<sup>72</sup> A szervezésen alapuló vezetés mellett Zrínyi azonban fontosnak tartja a becsületközpontú vezetést is: amikor a parancsnok „immár látja, hogy mindent cselekedett, az mi egy generálist illet, akkor maga személyével a hadának bátorságot adjon”.<sup>73</sup> A parancsnoknak Zrínyi szerint így kétféle szerepe van katonái vezetésében, a korai újkorra inkább jellemző szervezés a sereg mögül, és a hagyományosabb morális példaadás a sereg előtt.<sup>74</sup>

---

<sup>62</sup> Zrínyi 1957b. 334. o.

<sup>63</sup> Boda 2020b.

<sup>64</sup> Vö. *Klaniczay* 1964. 155. o.

<sup>65</sup> Zrínyi 1997. (Ötödik ének), 27. versszak, 62. o.

<sup>66</sup> Zrínyi 1997. (Ötödik ének), 79. versszak, 67. o.

<sup>67</sup> Zrínyi 1997. (Tizenötödik ének), 3–4. versszak. 192. o.

<sup>68</sup> Zrínyi 1957a. (77), 248. o.

<sup>69</sup> Boda (Kézirat/b).

<sup>70</sup> Zrínyi 1957a. (47), 299. o.

<sup>71</sup> Zrínyi 1957a. (7), 284–285. o.

<sup>72</sup> Zrínyi 1957a. (65), 240. o.

<sup>73</sup> Zrínyi 1957a. (34), (120), 214., 276. o.

<sup>74</sup> Vö. Boda (Kézirat/b).

A katonai vezető állhatatosságának és okosságának a háborúra jellemző szerencsefaktor legyőzésében, kihasználásában és kényszerítésében van szerepe. A rossz szerencse esetén nincs más választása, mint kitartani „nem eltörni a teher alatt”,<sup>75</sup> a jó szerencse esetén pedig okosan kihasználni azt.<sup>76</sup> Legalább ilyen fontos azonban, hogy a katonai vezető kitartóan és okosan igyekezzen kényszeríteni is a szerencsét, amire azáltal van lehetősége, hogy szorgalmasan fáradozik, „vigyáz”, feladataira, mivel „Ezekkel kényszerítették az szerencse, hogy ne fusson el előttünk”.<sup>77</sup>

Magyari és Zrínyi elképzelései az erényekről nagyon hasonlóak Machiavelli elképzeléseihez. A magyar szerzők időben azonban később fogalmazták meg gondolataikat, így azok a felgyülemlett tapasztalatoknak köszönhetően gazdagabbak Machiavelli gondolatainál. Emellett, ami különbséget jelent még Machiavelli és Zrínyi katonai erényekről alkotott képe között, az a vezetői erény mibenlétének a megítélése. Machiavelli ugyanis csak a szervező és hátulról irányító (katonai) vezetői stílust fogadja el, Zrínyi viszont emellett a morális példával előljáró, az embereit személyesen vezető vezetői stílust is.

### Katonai erények a 17–18. századi katonai gyakorlatban (a hadi szabályzatokban)

Az erényekről való elméleti fejtegetések egyik próbája az, hogy azok mennyire mennek át a gyakorlatba. A téma szempontjából a leginkább gyakorlatiaszt a szemléletet megjelenítő forrástípus a hadi szabályzatok köre, amelyek egyes passzusai konkrétan előírják egyik vagy másik katonai egységnek, hogy miként viselkedjenek.

Magyarországon a hadi szabályzatok már a vizsgált korszak előtt megjelentek. Tóth Zoltán véleményeszerint az első hadi szabályzatként I. (Luxemburgi) Zsigmond király egy 1427-es dekrétumát lehet azonosítani. Kubinyi András és Pálffy Géza szerint azonban, ami alapján Zsigmond nem hadi szabályzatot, hanem bírói rendtartást bocsátott ki, és a hadi szabályzatok csak később, a 15. században jelentek meg Magyarországon. Az első fennmaradt magyar hadi szabályzat így Bártfa város által írt regula az város általa kiállított zsoldos kontingens számára a 15. század második felében. Ebben a később nagyobb hangsúlyt kapó témák, köztük a szigorú engedelmesség fontossága, már megjelentek.<sup>78</sup> A későbbi, 17–18. századi hadi szabályzatok két típusba sorolhatók: egy részük *edictum*, amely a katonától elvárt erkölcsös életmódot részletezi; más részük *regulamentum*, amely a hadseregszervezéssel általában foglalkozik.<sup>79</sup> Ezek közül a jelen vizsgálat számára az *edictumok* fontosak, amelyek részletesebben és rendszerezetebben írják körül az elméleti szövegek által is említett szigorú engedelmességet, szervezési karizmát, kitérnek ki (indirekten) a mesterséges bátorságra, előtérbe állítják a hűséget, illetve ezekkel az erényekkel összefüggésben a becsületet.

*Hűség, szigorú engedelmesség és becsület.* Az időben legkorábbi, vizsgált hadi szabályzat *Bocskai István haditörvénye* (1606), amely bevezetésképpen felvázolja azt a helyzetet, aminek a megoldására a fejedelem megalkotta: „az hadaknak sok külömb-külömbféle forgandó állapotja miatt semmi jó rendtartás az vitézlő nép között nem lehetett, kihez képest sem ő felségének, sem ő felsége után való generálisoknak és kapitányoknak módjok és autorítások nem lehetett, sem az vitézlő népnek rendtartásába sem az oly dolgoknak lecsendesítésébe, kik miá az sok hallhatatlan panaszok mind őfelségét szüntelen érték”.<sup>80</sup>

A rendtartást kívánó helyzet: hogy nincs a hadsereg vezetőinek tekintélye a vezetéshez, és a renitens katonákat sem lehet büntetéssel helyes viselkedésre készíteni.

Ennek megfelelően a haditörvény is két részre osztható: az első felében kiköti az istenhitet,<sup>81</sup> illetve az ország és a fejedelem iránti hitet fontosságát (hűséget), mint legfontosabb erényeket, melyeket ha valaki nem gyakorolja, akkor meg kell büntetni, „tisztességét és fejét veszítse el”. A hűség Isten, az ország és

<sup>75</sup> Zrínyi 1957a. (14), 198. o.

<sup>76</sup> Zrínyi 1957a. (22), 205. o.

<sup>77</sup> Zrínyi 1957a. (Második discursus), 161. o.

<sup>78</sup> Pálffy 1995. 65–67. o.

<sup>79</sup> Hausner 2013. 79. o.

<sup>80</sup> Bocskay István haditörvénye (1606). 162. o.

<sup>81</sup> I. Rákóczi Györgynél istenfélelem szerepel. Lásd I. Rákóczi György 1634-iki hadi szabályzata, 143. o.

a fejedelem felé így alapvető elvárás, amelynek gyakorlása hozza meg a megbecsülést a katona számára. A 17. század más hadi szabályzatai ezzel szemben eltréneek Bocskai hűségfogalmától, amennyiben az ország felé mutatott hűségről nem ejtenek szót, hanem helyette a személyes hűséget hangsúlyozzák a herceg, a nádor felé, az istenhit pedig nem kap akkora hangsúlyt.<sup>82</sup>

A haditörvény második felében a büntetési tételek szerepelnek, párba állítva a kisebb „törvényteleniségekkel”. A haditörvény megkülönbözteti a katonai vezető elleni vétkeket („valaki kapitányára avagy hadnagyára támad szidalommal” vagy fegyverrel), a civilek elleni vétkeket (civilek házába való önkényes beszállásolás, tulajdonuk elvétele, sarcolás, erőszakoskodás) és az egyház elleni vétkeket (templomba való betörés, sírrablás). Végül a haditörvény második fele azzal az általános előírással zárul, hogy „Ezen kívül is ha valami oly mód nélkül való dolgok esnének az vitézek között, az kapitányok az ő magok becsületére el ne szenvedjék”.

A haditörvény összességében egy átalakulóban lévő hadsereget képét mutatja. A korban jelentőséggel bíró vallási erénynek kiemelt helye van (istenhit), és a világi erények közül ennek megfelelően a hűség (az ország és a fejedelem felé) a legfontosabb. A hűség erénye Emellett a becsületnek van még jelentősége, aminek az elvesztéséhez vezető vétkeket és büntetéseket a haditörvény tételesen felsorolja. Ezek a szabályok a katonákat elválasztják a katonai vezetőktől és a civilektől, így a haditörvény egy lépést tesz a professzionális hadsereg létrehozása felé. Ezek és az ehhez hasonló szabályok állandó részét képezik az összes későbbi hadi szabályzatnak. A záró klauzula ezzel szemben arra utal, hogy a hagyományos katonai viselkedés és becsület szabályaira is lehet még támaszkodni, amiket nem kellett felsorolni, hanem csak „mód”-ként utalni rájuk. Ebbe a „mód”-ba talán beleérthetjük a természetes bátorságot is.

Egy, a magyar lovasság és hajdúk számára 1616-ban kiadott hadi szabályzat ehhez hasonlóan a hűség (és a becsület) alapvető szerepét hangsúlyozza, és meg is erősíti azzal, hogy felsorolja a hűtlenség (az árulás) eseteit: az ellenséggel való hírközlés és beszélgetés, az ellenség parancsainak való követése, az ellenséghez való átszökés.<sup>83</sup> A becsület tartalmát ugyanez a hadi szabályzat részben a „vitézlőe rend szerint”-i, azaz természetes bátorságon alapuló harcban határozza meg, részben azonban már a szigorú engedelmisségben.<sup>84</sup> Engedelmeskedni a katonai vezetők felé kell, amire ezen szabályzat szerint fel is kell esküdni.<sup>85</sup>

A Rákóczi-harcokat követő 18. századi, Habsburg császári/királyi hadi szabályzatok jellegükben nem mutatnak eltérést a 17. századiaktól.<sup>86</sup> Bennük karakteresen megjelenik a császár és a király felé mutatott hűség, mint a katonával szemben támasztott alapvető elvárás, ennek biztosítására a katonának esküt kell tennie, aminek a mintaszövege bele is került a szabályzatokba. A hűség mellett a szigorú engedelmisség a másik kimagaslóan fontos katonai erény, amelyekhez kapcsolódik a katona becsülete.

*Mesterséges bátorság. Bethlen Gábor fejedelem tábori parancsolata* (1614) is a katonákkal szembeni legfontosabb elvárásként a fejedelem felé mutatott hűséget említi, majd nagyon röviden kitér a katonai vezetőkkel és a civilekkel szembeni vétkek tilalmára. Ami leginkább említésre méltó azonban a tábori parancsolatban, hogy tiltja a természetes bátorság erényének a gyakorlását, és ezzel indirekten elköteleződik a mesterséges bátorságnak: „Seregben, se mezőn, se úton, se szálláson senki haragban kardot ne vonjon, más ellen”.<sup>87</sup> A haragból való kardvonás arra a vakmerőségre, indulatra, szilajságra utal, ami a természetes bátorság egyik alapvető jellemzője.<sup>88</sup> Ennek tiltása a kiképzéssel elsajátítható mesterséges bátorság jelentőségének a növekedésére utal.<sup>89</sup>

---

<sup>82</sup> Hadi szabályzat a magyar lovasság és a hajdúk számára, a harmincz éves háború előtti időszakból, 148. o.; Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből, 407. o.

<sup>83</sup> Hadi szabályzat a magyar lovasság és a hajdúk számára, a harmincz éves háború előtti időszakból, 150. o.

<sup>84</sup> Lásd még: I. Rákóczi György 1634-iki hadi szabályzata, 143. o.; I. Rákóczi György 1645-iki hadi szabályzata, 156. o.; Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676–78, 569. o.; Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 aug. hó 5-éről, 294. o.; Apafy Mihály szebeni edictuma 1686-ból, 721. o.

<sup>85</sup> Lásd még Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből, 407. o.

<sup>86</sup> Hadi articulusok 1734-ből. Mária Terézia hadi cikkei és esküformái 1742-ből; Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elő terjesztettek (1768).

<sup>87</sup> Bethlen Gábor tábori parancsolata, 226. o.

<sup>88</sup> Boda 2018a. 18–29., 20–22. o. és Platón 1984. 375b. 122–123. o.

<sup>89</sup> Lásd még I. Rákóczi György 1634-iki hadi szabályzata, 145. o.

A természetes bátorság gyakorlásának a visszaszorítása a cél a párbajok megtiltásával is. A párbaj ugyanis annak a becsületnek a védelme, aminek az eredete a veszély természetes vállalása, azaz a természetes bátorság. *Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből* olyan módon tiltja a párbajt, hogy a párbajozni kívánók társait eltiltja a párbajozók támogatásától, és őket azok szétválasztására szólítja fel. Ha ennek nem lenne hatása, akkor pedig büntetést helyez kilátásba azoknak, akik „az egyenetlenségben konokul megmaradtak”.<sup>90</sup>

A 18. századi hadi szabályzatok a 17. századiakhoz hasonlóan tiltják a természetes bátorság megnyilvánulásait, többek között az ahhoz kapcsolódó becsület védelmére alkalmas párbajt (bajvívást).

„Vigyázás”. I. Rákóczi György 1634-iki hadi szabályzata a katonai vezetők számára előírja, hogy viseljének gondot a maguk seregére, azaz legyenek kemények, de igazságosak is, és „vigyázzanak” az alárendeltekre, hogy azok nehegy elszökjenek („el ne lopja magát”),<sup>91</sup> illetve hogy végrehajtsák a kiadott parancsokat, mint például: a katonák a táborba szállást követően még két óráig ne nyergeljenek le.<sup>92</sup> A „vigyázás” több alkalommal is előkerül még a strázsák kötelességeinek tárgyalásánál, például: hogy a strázsák viseljék gondját a tábornak, „híven igazán” járjanak el;<sup>93</sup> illetve akkor, amikor a menetben lévő hadsereg ellenséggel találkozik, amikor is az ellenséget azt megtámadni önkényesen nem lehet, hanem csak az a kapitány hagyhatja el a helyét, aki az „arra való vigyázásra” van rendelve.<sup>94</sup> Szintén a „vigyázás” kifejezést használja az 1665-ben a Kővár vára számára kiadott hadi ediktum, abban az általánosabb értelemben, hogy a várra való „szorgalmas vigyázásban” szükség van a kiadott rendtartásra (az ediktumra),<sup>95</sup> és Apafy Mihály szebeni ediktuma is, amikor a strázsák feladatait tárgyalva írja elő, hogy „Az kinek hol rendelt helye vagy, éjjel nappal szorgalmasan vigyázzon, mert ha gondviséletlensége miatt oly fogyatkozás esik, meghal érette”.<sup>96</sup> A 18. század vizsgált hadi szabályzataiban is előfordul a „vigyázás” kifejezés, ám csak egyszer, a strázsa konkrét feladatáért.<sup>97</sup>

A „vigyázás”-ról ezek alapján azt mondhatjuk, hogy az a parancsban vagy a rendtartásban kiadott feladat ügyelő, (oda)figyeléssel, gondossággal való végrehajtását jelentette. A „vigyázás”-nak két formája volt: a szigorúan engedelmeskedő beosztott katoná feladatvégrehajtása, illetve ezzel összefüggésben a parancsnok által a feladatok megszervezése (részben a hadi szabályzatok és rendtartások kiadása által), kiadása a katonának, és a végrehajtás szigorú ellenőrzése. A „vigyázás” ennyiben magába foglalta a fegyelmezettség és a vezetői karizma korai újkorra jellemző formáit, a szigorú engedelmisséget és a szervezőképesség értelmében vett karizmát. A „vigyázás” ezért a katoná és a katonai vezető között fennálló, és a korai újkorra jellemző katonai hierarchikus viszony.

A kétféle magyar forráscsoport vizsgálata után az elmondható, hogy a magyar katonai erények megjelenése Magyar és Zrínyi munkáiban, illetve a vizsgált hadi szabályzatokban széles átfedést mutat. A szigorú engedelmisség és a szervezőképességhez kötődő karizma, illetve a „vigyázás” hangsúlyozása, továbbá a mesterséges bátorság előtérbe állítása a természetes bátorsággal szemben mindkét forráscsoportra jellemző. Ami különbségként mutatható fel, az a hűség és a becsület szerepe. A hűség Zrínyinél a haza felé irányított hűség, ezzel szemben a hadi szabályzatok hűsége a fejedelem és a király felé irányul (Bocskai kivételével). A becsület Zrínyinél főként eszközjelleggel szerepel, mint az ellenség megfélemlítésének és a saját haderő vezetésének az eszköze; ezzel szemben a hadi szabályzatokban megbecsüléssel járó tettek a hűség és a szigorú engedelmisség jegyében elkövetett tettek, amelyek pozícionálják a katonát a hadseregben. Összességében azonban elmondható, hogy az elméleti irodalom és a katonai gyakorlathoz sokkal közelebb álló hadi szabályzatok erényképe nagyon közel áll egymáshoz, ám nem azonos.

<sup>90</sup> Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből, 409. o.; Lásd még Apafi Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 aug. hó 5-éről, 293. o.

<sup>91</sup> Ebben az értelemben még I. Rákóczi György 1645-iki hadi szabályzata, 160. o.

<sup>92</sup> Apafi Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 aug. hó 5-éről, 296. o.

<sup>93</sup> Lásd még: Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből, 431. o. és Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből, 293–294. o.

<sup>94</sup> I. Rákóczi György 1634-iki hadi szabályzata, 143–148. o.

<sup>95</sup> Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből, 428. o.

<sup>96</sup> Apafy Mihály szebeni edictuma 1686-ból, 722–723. o.

<sup>97</sup> Hadi articulusok 1734-ből, 561. o.

## Összefoglalás

Egy korszakra jellemző katonai erények mindig képet nyújtanak arról, hogy az adott korszak mit vár el a katonáktól, azaz az adott korszak katonai etikai gondolkodásáról. A kor tágabb filozófiai, politikaelméleti, társadalmi, hadtechnikai stb. változásával azonban az erények is változnak. A katonai erények változása azonban nem azt jelenti, hogy egy erénynek egyszer volt szerepe, azután pedig már nem, hanem azt, hogy ugyanazon katonai erények paradigmái változnak meg korról korra. Az alapvető katonai és katonai vezetői erények minden esetben megmaradtak; ezek a bátorság, a becsület, a hűség, a fegyelmezettség és a vezetői karizma. Ami változott, az az, hogy ezek az erények milyen formában jelentek meg az adott korszakban.

A katonai erények paradigmaváltásának többször is a tanúi lehetünk az európai és a magyar hadtörténelem tanulmányozva az ókortól a 20. századig. Nagy általánosságban, és a teljesség igénye nélkül azt mondhatjuk, hogy a középkort megelőző germán harcos és magyar nomád harcos erényeit a fenti értelemben váltották fel a középkori lovagi erények, a lovagi erényeket a bürokratikus állam hadserege katonáinak korai újkori erényei, ezeket az újkor állandó nemzeti hadserege katonáinak az erényei, amelyek helyét végül a 20. században az önálló katonai döntéshozatalt előtérbe helyező hadseregek katonai erényei vették át.

Ezen paradigmaváltások közül a magyar katonai erényeket illető elvárások korai újkori változása – az elméleti irodalom és a hadi szabályzatok alapján – nagyrészt párhuzamosan haladt a vizsgált nyugat-európai trenddel. Voltak azonban eltérések is. Így a késő középkorban Magyarországon a királyhoz való hűségnek és a speciális világi céloknak (a Szent Korona-eszme által magába foglalt terület védelme) nagyobb jelentősége volt. A korai újkori katonai erények nyugat-európai és magyarországi változatai között a legfontosabb különbség pedig abban állt, hogy amíg katonai vezetői erényként nyugaton a szervezést azonosították, addig Magyarországon a szervezés („vigyázás”) emellett épp annyira fontos volt a becsületközpontú vezetés is. Ezek az eltérések azonban, szembe állítva a hasonlóságokkal, elenyészőek, így végeredményben az mondhatóbizton állíthatjuk, hogy a katonai erények korai újkori paradigmaváltása hasonlóan zajlott le Nyugat-Európában és Magyarországon.

## BIBLIOGRÁFIA

- Balassi* 1993. *Balassi Bálint: Egy katonaének.* In: Balassi Bálint legszebb versei. Szerk? S. a. r.? Budapest, 1993.
- Benda* 1963. *Benda Kálmán: A végvári harcok ideológiája. Történelmi Szemle, 6.* (1963) 1. sz. 15–18. o.
- Bitskey* 1999. *Bitskey István: A vitézség eszményének változatai a régi magyar irodalomban.* In: *Bitskey István: Virtus és religió. (Tanulmányok a régi magyar irodalmi műveltségről)* Miskolc, 1999.
- Boda* 2018a. *Boda Mihály: Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban. 2. rész – A bátorság. Hadtudomány, 28.* (2018) 2. sz. 18–29. o.
- Boda* 2018b. *Boda Mihály: Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban. 3. rész – A becsület. Hadtudomány, 28.* (2018) 3–4. sz. 17–30. o.
- Boda* 2019. *Boda Mihály: Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban. 4. rész – A hűség. Hadtudomány, 29.* (2019) 1–2. sz. 35–48. o.
- Boda* 2020a. *Boda Mihály: Erasmus and Istvan Magyar on the Justification of war. AARMS, 19.* (2020) 1. sz. 27–36. o.
- Boda* 2020b. *Boda Mihály: Zrínyi hősiesség-fogalma a katonai hősiesség változó formáinak tükrében. Hadtudományi Szemle, 13.* (2020) 2. (Megjelenés előtt). ez tavalyi, ekkora csúszás van?
- Boda* (Kézirat/a). *Boda Mihály: A beosztott katonai erény: a fegyelmezettség.* In: *Boda Mihály: Katonai erények. Katonai etikai elmélet hadtörténelmi példákkal szemléltetve.* (Kézirat).

- Boda* (Kézirat/b). *Boda Mihály: A katonai vezetői erény: a karizma.* In: *Boda Mihály: Katonai erények. Katonai etikai elmélet hadtörténelmi példákkal szemléltetve.* (Kézirat).
- Borosy* 1985. *Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények,* 98. (1985) 3. sz. 507–540. o.
- Capua* 1977. *Capua, J. V.fel kéne oldani a keresztneveket!:* The Early History of Martial Law in England from the Fourteenth Century to the Petition of Right. *The Cambridge Law Review,* 36. (1977) 1. sz. 152–173. o.
- Charny* 2005. *Charny, Geoffroi de: A Knight's Own Book of Chivalry.* Philadelphia, 2005.
- Clairvaux-i Szent Bernát* 1999. *Clairvaux-i Szent Bernát: A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről.* In: *Az első és a második kereszties háború korának forrásai.* Szerk. *Veszprémy László.* Budapest, 1999.
- Fügedi* 1986. *Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok.* Budapest, 1986.
- George* 1984. *George, Timothy: War and Peace in the Puritan Tradition. Church History,* 53. (1984) 4. sz. 492–503. o.
- Gilbert* 1976. *Gilbert, Arthur N.: Law and Honour among Eighteenth Century British Army Officers. The Historical Journal,* 19. (1976) 1. sz. 75–87. o.
- Hausner* 2013. *Hausner Gábor: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest, 2013.
- John of Salisbury* 2007. *John of Salisbury: nem Salisbury of John Policraticus.* Cambridge, 2007.
- Keen* 1984. *Keen, Maurice: Chivalry.* New Haven–London, 1984.
- Klaniczay* 1964. *Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós.* Budapest, 1964.
- Kurcz* 1988. *Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Budapest, 1988.
- Küküllei* 2000. *Küküllei János: Lajos király krónikája.* In: *Küküllei János: Lajos király krónikája. Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról.* Szerk. *Benda Gyula – Bertényi Iván – Pótó János.* Budapest, 2000.
- Lull* 1970. *Lull, Raymond: The Book on the Order of Chivalry.* In: *The History of Feudalism.* Ed. *David Herlihy.* London–Basingstoke, 1970.
- Machiavelli* 1978a. *Machiavelli, Niccolò: A háború művészete.* In: *Niccolò Machiavelli művei. I. k. S. a. r.? Ford.? Szerk.?* Budapest, 1978.
- Machiavelli* 1978b. *Machiavelli, Niccolò: A fejedelem.* In: *Niccolò Machiavelli művei I. k. S. a. r.? Ford.? Szerk.?* Budapest, 1978.
- Magyari* 1979. *Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. S. a. r.? Szerk.?* Budapest, 1979.
- Mályusz* 1967. *Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai.* Budapest, 1967.
- Nagyszombati* 1982. *Nagyszombati Márton: Magyarország főuraihoz – akik nem igyekeznek háborúra készülni a török ellen.* In: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták.* Szerk.? Budapest, 1982.
- Painter* 1940. *Painter, Sidney: French Chivalry. Chivalric Ideas and Practice in Medieval France.* Ithaca–London, 1940 (reprinted).
- Pálffy* 1995. *Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a 16–17. században.* Győr, 1995.
- Péter* 1993. *Péter Katalin: A haza és a nemzet fogalma az ország három részre hullott állapotában. Folia Historica,* 18. (1993) hanyadik szám?13–32. o.
- Platón* 1984. *Platón: Állam.* In: *Platón összes művei. II. k. Ford. Szabó Miklós. S. a. r.? Szerk.?* Budapest, 1984. 5–710. o.
- Sallustius* 1978. *Sallustius: Catilina összeesküvés.* In: *C. Sallustius Crispus összes művei. Ford. Kurcz Ágnes. Szerk. Zsolt Angéla.* Budapest, 1978.
- Sylvester* 1982. *Sylvester János: Elégia a török ellen indítandó háborúról.* In: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták.* Szerk. Szabolcsi Miklós at al. Budapest, 1982.
- Szerémi* 1979. *Szerémi György: Magyarország romlásáról.* Budapest, 1979.

- Szilas* 1997. *Szilas László*: Argumenta Mortis (Érvek és ellenérvek a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 101. (1997) 3–4. sz. 217–234. o.
- Takáts* 1912. *Takáts Sándor*: A török-magyar lesvetés módja. *Századok*, XLVI. (1912)hanyadik szám? 729–747. o.
- Takáts* 1979. *Takáts Sándor*: Bajvivó magyarok. Budapest, 1979.
- Takáts* 2012. *Takáts Sándor*: Török–magyar bajviadalok. Máriabesenyő, 2012.
- Tallett* 2003. *Tallett, Frank*: War and Society in Early-Modern Europe 1495–1715. London–New York, 2003.
- Tolnai* 1676. *Tolnai S. Mihály*: Szent had. Kolozsvár, 1676.
- Taylor* 2012. *Taylor, Craig*: Military Courage and Fear in the Late Medieval French Chivalric Imagination. *Cahiers de Recherches Médiévales et Humanités*, 24. (2012) hanyadik szám?129–147. o.
- Verbruggen* 1997. *Verbruggen, Jan Frans*: The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages. Woodbridge, 1997.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László*: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 3–18. o.
- Zrínyi* 1957a. *Zrínyi Miklós*: Vitéz hadnagy. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. szerk. Budapest, 1957.
- Zrínyi* 1957b. *Zrínyi Miklós*: Mátyás király életéről való elmélgedések. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Szerk. Horváth Zoltán. Budapest, 1957.
- Zrínyi* 1997. *Zrínyi Miklós*: Szigeti veszedelem. Szerk. Tabák András. Budapest, 1997.

#### HADI ÉS RENDI SZABÁLYZATOK JEGYZÉKE

- I. Rákóczi György 1634-iki hadi szabályzata. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1894) ?? sz. 143–148. o.
- I. Rákóczi György 1645-iki hadi szabályzata. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1911) ?? sz. 155–161. o.
- A Szent György Lovagrend alapszabályai (1326. április 24). In: *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Budapest, 2008. 180–183. o.
- Apafy Mihály erdélyi fejedelem hadi edictuma 1682 aug. hó 5-éről. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1891) ?? sz. 291–296. o.
- Apafy Mihály szebeni edictuma 1686-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1891) ?? sz. 721–724. o.
- Bethlen Gábor tábori parancsolata. In: Válogatás a magyar hadügy írásából. Szerk. *Kocsis Bernát*. Budapest, 1986. 226–227. o.
- Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676-78. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1894) ?? sz. 569–571. o.
- Eszterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1894) ?? sz. 407–411. o.
- Hadi articulusok 1734-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1891) ?? sz. 569–576. o.
- Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elő terjesztettek (1768). *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1892) ?? sz. 415–420. o.
- Hadi edictum Kővár vára részére 1665-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1891) ?? sz. 428–432. o.
- Hadi szabályzat a magyar lovasság és a hajdúk számára, a harmincz éves háború előtti időszakból. In *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1891) ?? sz. 148–152. o.
- Mária Terézia hadi cikkek és esküformái 1742-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1893) ?? sz. 557–568. o.
- Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, ?? évf. (1893). ?? sz. 292–296. o.

Boda Mihály

A KATONAI ERÉNYEK PARADIGMAVÁLTÁSA A KÉSŐ KÖZPKOR ÉS A KORAI ÚJKOR  
KÖZÖTT. A KATONAI ERÉNYEK GEOFFROI DE CHARNY, MACHIAVELLI, KÜKÜLLEI  
JÁNOS, MAGYARI ISTVÁN ÉS ZRÍNYI MIKLÓS ELMÉLETI MUNKÁIBAN, ILLETVE A 17–  
18. SZÁZADI HADI SZABÁLYZATOKBAN

*(Rezümé)*

A késői középkori lovagi kultúrával előtérbe kerülő katonai erények, a természetes bátorság, az önbecsülés (dicsvágy), a király felé és a lovagi rend felé mutatott hűség, illetve a becsületalapú vezetés és fegyelmezettség a 15–16. század folyamán háttérbe szorultak. A korai újkor új katonai erényei a mesterséges bátorság, az eszközjellegű becsület, a haza iránti hűség, a szervezésen alapuló vezetői karizma és a szigorú engedelmesség Magyarországon Magyar István és Zrínyi Miklós munkáiban kaptak elméleti megalapozást, és a 17–18. század hadi szabályzataiban kerültek át a gyakorlatba. A tanulmány a katonai erények megváltozását követi nyomon nyugat-európai kitekintéssel, és a két forráscsoportot elemzi az új erények szempontjából.